

Quran and Hadith Studies

علوم قرآن و حدیث

Vol. ۵۱, No. ۲, Issue ۱۰۳

سال پنجاه و یکم، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۰۳

Autumn & Winter ۲۰۱۹ - ۲۰۲۰

پاییز و زمستان ۱۳۹۸، ص ۴۶-۲۷

DOI: <https://doi.org/10.7220/naqhs.v51i2/69778>

بررسی ساختاری ادب‌محوری در احادیث مربوط به زنان در کتب اربعه*

صدیقه بزرگ نیا

دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کاشمر

Email: bozorgnia91@gmail.com

دکتر فریبرز حسین جان زاده^۱

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کاشمر

Email: Ganzadeh46@gmail.com

دکتر محمد باقر حسینی

استاد دانشگاه فردوسی مشهد

Email: Hosseinismb@yahoo.com

چکیده

زبان که به‌عنوان اصلی‌ترین ابزار انتقال پیام از شخصی به شخص دیگر شناخته می‌شود، در موقعیت‌های ارتباطی مختلف باید به‌گونه‌ای به‌کار رود که آن پیام از حد مطلوبی از ادب‌مندی برخوردار گردد. در یک ارتباط گفتاری، پیام‌رسان می‌تواند از راهبردهای مستقیم یا غیرمستقیم بیانی استفاده کند؛ اما سخن وی در صورتی ادب‌محور خواهد بود که بیشتر از راهبرد غیرمستقیم بهره برده باشد. زبان به‌مثابه شکل‌دهنده ساختمان احادیثی که درباره زنان روایت شده است، مستلزم این است که واژگان، نحو کلام و لحن آن متناسب با فضای زنانه و به‌دور از هرگونه ادب‌گریزی باشد. لازمه این امر آن است که در ساختمان زبانی احادیث از راهبردهای غیرمستقیم قابل قبولی استفاده شود. جستار حاضر با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی به‌دنبال کشف میزان ادب‌محوری احادیثی است که درباره زنان در کتب اربعه شیعه روایت شده است. به‌همین منظور، تمامی گفتمان‌های این احادیث مورد بررسی قرار گرفت. برآیند پژوهش نشان از آن دارد که از مجموع ۹۶۰ گفتمانی که درباره زنان در کتب اربعه روایت شده است، راهبرد غیرمستقیم در بالاترین میزان (۸۲٪) و راهبرد مستقیم در پایین‌ترین میزان (۱۸٪) است. این میزان کارکرد نشانگر آن است که این احادیث از حد بسیار مطلوبی از ادب‌مندی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: زن، کتب اربعه، زبان‌شناسی، ادب‌محوری، راهبردهای بیان.

* مقاله پژوهشی؛ تاریخ وصول: ۱۳۹۶/۱۰/۰۹؛ تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۶/۱۲/۱۹.

۱. نویسنده مسئول

A Structural Analysis of Politeness in the Traditions about Women in the Four Books

Sediqa Bozorgnia

PhD student, Islamic Azad University, Kashmar Branch

Dr. Fariborz Hossein Janzadeh (Corresponding Author)

Assistant Professor, Islamic Azad University, Kashmar Branch

Dr. Mohammad Bagher Hosseini

Professor, Ferdowsi University of Mashhad

Abstract

Language, as the primary means of communication and conveying messages from one person to another, should be employed in diverse communication situations in a way that ensures compliance with a certain level of politeness.

In verbal communications, the interlocutor can recruit either direct or indirect expressive strategies, but his speech is more likely to be considered polite if indirect strategies are adopted. Language, as the building block of the structure underlying hadiths concerning women, requires the selection of words, syntax, and tone that are proportionate to the feminine moods and bereft of any impoliteness.

This calls for the adoption of acceptable indirect strategies in the linguistic structure of hadith. Using a descriptive-analytical method, the present paper seeks to explore the degree of politeness in traditions about women in the Four Books. For this purpose, all the discourses raised by these hadiths were examined. The results reveal that of ۹۶۰ discourses dedicated to women in the Four Books, the indirect strategy has the highest (۸۲٪) and the direct strategy has the lowest (۱۸٪) frequency. This indicates compliance with the principle of politeness in these hadiths

Keywords: Women, Book of Four, Linguistics, Politeness, Expressive Strategies

مقدمه

زبان به مثابه یک کنش اجتماعی «به‌گونه‌ای به‌کار می‌رود تا بتواند ارتباط فرد را با دیگران به‌خوبی توصیف کرده و به او هویت بخشد» (۱: fasold, ۱۹۹۰). زبان همواره تحت تأثیر اجتماع است و با پدیده‌های اجتماعی پیوندی ناگسستی دارد؛ تا جایی‌که «برخی از زبان‌شناسان، تأثیر جامعه و تحولات آن را بر زبان، بیشتر از تأثیر زبان بر جامعه می‌دانند» (۲۶: ۲۰۰۱: trudgil). زبان می‌تواند تجلی‌گاه طرز برخوردها و رفتارهای مختلف اجتماعی باشد؛ زیرا «هر نوع تغییر ساخت ظاهری زبان، نمودی از تغییر عقیده و رفتار اجتماعی می‌باشد» (لطفی‌پور، ۲۷۲). پرواضح است که یک صورت زبانی ادب‌مند در تمام بافت‌ها و موقعیت‌های رفتاری وجود ندارد؛ بلکه بنابر متغیرهای مختلف، صورت‌های ادب‌محور زبان نیز تغییر می‌کند. زبان‌شناسان متغیرهای ادب‌مندی زبان را سه عامل: ۱. طرفین گفتگو (جنسیت، سن، قدرت و جایگاه اجتماعی گوینده و مخاطب) (حمرای، ۱۳۷) ۲. موضوع گفتگو ۳. بافت گفتگو (لهویمل، ۱۶۵) می‌دانند. با ملاحظه به این سه عامل است که طرز بیان گوینده از راهبرد مستقیم به غیرمستقیم و بالعکس تغییر می‌کند.

زبان‌شناسان بسیاری همچون سیرل^۱ (۱۹۷۶م)، لیچ^۲ (۱۹۸۳م)، براون و لوینسن^۳ (۱۹۸۷م) و کولکا^۴ (۱۹۸۹م) درباره ساخت‌های زبانی گفتگو و ارتباط آن با میزان ادب‌مندی گوینده، نظراتی ارائه نمودند. عمده آن‌ها بر این اتفاق نظر دارند که در یک گفتگو «هر اندازه بیشتر از بیان غیرمستقیم استفاده شود، آن گفتگو ادب‌مندتر است» (السامر، ۳۷). بر پایه نظرات ایشان، می‌توان راهبردهای بیان را به دو بخش کلی مستقیم (خواسته پیام‌رسان، صریح و بدون ابهام به پیام‌گیر انتقال می‌یابد) و غیرمستقیم (خواسته پیام‌رسان، با ابهام و کنایه مطرح می‌شود) تقسیم نمود. هر یک از این دو نوع راهبرد، اقسام متعددی دارد که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد.

از دیگر سو، زن، به‌عنوان نیمی از بشریت و عضوی غیرقابل چشم‌پوشی در جامعه انسانی، در طول تاریخ در معرض ناداوری‌های گوناگونی قرار گرفته است. نگاهی گذرا به تاریخ چنین می‌نماید که زن در بیشتر جوامع از نوعی محرومیت رنج برده و حقوق انسانی او تحت سیطره فرهنگ مردسالاری تصنیع شده است. این در حالی است که در برخی از آثار گفتاری و یا نوشتاری، زن به‌گونه‌ای مورد خطاب قرار می‌گیرد که حرمت و جایگاه اجتماعی او خدشه‌دار می‌گردد. در چنین آثاری، هر واژه و جمله‌ای که درباره زن به‌کار

۱ Searl

۲ Leech

۳ Brown & Levinson

۴ Kulka

گرفته می‌شود می‌تواند تأثیری مستقیم در تعالی و یا رکود جایگاه وی در جامعه داشته باشد. در تعالیم اسلامی به این نکته تأکید شده است که زنان به نسبت مردان، الگوهای گفتاری ملایم‌تری را برای ارتباط برقرار کردن به کار می‌گیرند و تلاش می‌کنند بیشتر از واژگانی استفاده کنند که بار عاطفی و احساسی بیشتری دارد و به دایره ادب نزدیک‌تر است. این روش ارتباط، علاوه بر این که آن‌ها را از برخوردهای تهاجمی مخاطب حفظ می‌کند، انتظاراتشان را نسبت به رفتار مؤدبانه مخاطب با آن‌ها نیز دوچندان می‌کند.

برخی ناباوران با استناد به تعدادی از احادیثی که در آن‌ها مسایل فقهی مرتبط با زن با صراحت لهجه خاصی مطرح شده است و در برداشت اولیه چنین گمان می‌شود که با چنین ادبیاتی جایگاه اجتماعی زن دچار تعرض می‌گردد، نص حدیث را خارج از دایره ادب‌مندی قلمداد می‌کنند. آن‌ها معتقد هستند که بیشتر احادیثی که در ارتباط با مسایل زنان مطرح شده بسیار بی‌پرده و غیر مؤدبانه طرح گردیده است. در پاسخ به این ادعا باید گفت که علم فقه اقتضا می‌کند بسیاری از مسایلی که در باور عموم تابو تلقی می‌گردد به صورت شفاف مطرح گردد و قانون و قواعد فقهی آن بسط و شرح شود. اما نکته قابل توجه آن است که ساختمان زبانی این احادیث، و واژگان و جملات به کار رفته در آن به گونه‌ای به کار رفته است که از محور ادب‌مندی عدول نکرده؛ بلکه تا حد قابل قبولی اعتبار اجتماعی زن- از لحاظ زبانی - حفظ گردیده است. پژوهش حاضر با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی تلاش می‌کند نظام زبانی احادیثی را که درباره زنان در کتب اربعه شیعه روایت شده است، مورد کنکاش قرار دهد. به همین جهت تمام گفتمان‌های این احادیث (۹۶۰ گفتمان) استخراج گردید و بر اساس الگوی زبانشناسی براون و لوینسون (۱۹۸۷م) مورد تحلیل قرار گرفت.

از آن جا که یکی از راه‌های ارزیابی ارزش‌های ادبی احادیث روایت‌شده از پیامبر و ائمه، شناخت و تحلیل مختصات زبانی آن است؛ لذا جستار حاضر در تلاش است میزان تأثیرگذاری ساخت‌های زبانی ادب‌مند در احادیث مرتبط با زنان در کتب اربعه شیعه را مورد ارزیابی قرار دهد.

پرسش‌های پژوهش

در جستار حاضر به پرسش‌های زیر پاسخ داده می‌شود:

- احادیث مرتبط با زنان در کتب اربعه تا چه اندازه با الگوهای ادب‌مندی زبان منطبق است؟

- پرسامدترین راهبرد بیان در این احادیث کدام است؟

فرضیه‌های پژوهش

پژوهش بر پایه این فرضیه‌ها شکل گرفت که:

- به‌علت این‌که در این احادیث، عوامل اجتماعی مختلفی چون جنسیت و موقعیت اجتماعی زن در نظر گرفته می‌شود؛ لذا ساختار زبانی آن‌ها ادب‌محور است.
- راهبرد غیرمستقیم‌ترین حضور را در میان راهبردهای بیان در این احادیث دارد.

روش و چارچوب پژوهش

در گام نخست، تمام گفتمان‌های احادیث مرتبط به زنان که در کتب اربعه روایت شده است و در راستای موضوع، اهداف و پرسش‌های پژوهش قرار می‌گیرد، گردآوری شد. این احادیث شامل احادیثی است که در کتاب‌های الکافی (۱۹۶۷م) از کلینی و من لایحضره الفقیه (۱۹۸۱م) از شیخ صدوق و تهذیب الاحکام (۱۹۷۲م) و الاستبصار فیما اختلف من الأخبار (۱۹۷۷م) از شیخ طوسی روایت شده است. برای بررسی داده‌ها و دستیابی به نتیجه مناسب از روش تحلیل محتوا استفاده شد؛ لذا تمامی گفتمان‌های احادیث، تحلیل و بررسی شد و براساس نظریه ادب‌مندی در جدول‌های مخصوص دسته‌بندی گردید تا بستری مناسب برای بررسی موضوع و محتوای آن‌ها فراهم شود. برای عینی‌تر شدن تحلیل و امکان بررسی سنجیده‌تر، بسامد داده‌های برگرفته از احادیث، اندازه‌گیری شد و به کمک فنون آمار توصیفی و استنباطی، نتایج پژوهش تفسیر گردید. در توضیح می‌افزاییم تعداد قابل ملاحظه‌ای از احادیثی که در الکافی و من لایحضره الفقیه روایت شده بود در دو کتاب تهذیب و الاستبصار نیز تکرار شده بود، به همین جهت بیشتر به سند موجود در الکافی و من لایحضره الفقیه بسنده شد و آن‌جایی که ضرورت اقتضا می‌کرد به دو کتاب دیگر نیز استناد شد. همچنین شیوه ارجاع به احادیث روایت شده از کتب اربعه بر اساس کدهایی است که برای هر حدیث در سامانه اهل‌البیت^۱ تعریف شده است.

پیشینه تحقیق

تاکنون، پژوهشگران عرب‌زبان، آثار متعددی را از منظر ادب‌مندی زبان مورد پژوهش قرار داده‌اند؛ از آن جمله: الخولی (۱۹۸۲م) در کتاب «معجم علم اللغة النظري» ضمن بررسی شاخه‌های مختلف زبان‌شناسی کاربردی، در بخشی کوتاه، زبان را دارای ساخت‌هایی ادب‌مند جهت ارائه مفاهیم مؤدبانه دانست. کمال سریده‌هار و همکاران (۱۹۹۳م) در مقاله انگلیسی «بررسی کنش گفتاری امر در افراد دوزبانه

^۱ <http://ahlolbait.com/>

عربی - انگلیسی» در پی مقایسه راهبردهای ادب در دو فرهنگ آمریکایی و عربی، دریافتند که در هر دو فرهنگ، خطر تحمیل، مهم‌ترین عامل در فاصله اجتماعی و ناکارآمدترین عامل در برانگیختن ادب به‌شمار می‌رود. ابوتاکي (۲۰۰۵م) در کتاب «صور الأمر في العربية بين التنظير والاستعمال» با بررسی ساختارهای امر در زبان عربی به این نتیجه رسید که گاه مخاطب از ابزارهای تعدیلی خاصی برای دستور دادن استفاده می‌کند؛ لذا محتوای اصلی دستور را تغییر نمی‌دهد، بلکه با تکنیک‌هایی خاص، فشار آن را کمتر یا بیشتر می‌کند. صالح (۲۰۰۸م) در مقاله «أصول النظرية السياقية الحديثة عند علماء العربية» نظریه بافتار موقعیتی زبان و متغیرهای آن همچون موضوع سخن، طرفین سخن و شیوه بیان را مورد بررسی قرار داد. حکیمه (۲۰۱۰م) در پایان‌نامه دکترا با عنوان «المتلقي في الخطاب القرآني» با بررسی آماری نظریه ادب‌مندی در قرآن کریم چنین نتیجه گرفت که در تمامی کارگفت‌های قرآن، اعتبار اجتماعی پیام‌رسان و پیام‌گیر حفظ شده است. العموش (۲۰۱۱م) در پایان‌نامه «التلطف في لغة القرآن» ضمن اجرای نظریه ادب‌مندی بر آیاتی با محوریت تقوا، مرگ و ترس چنین نتیجه گرفت که در تمامی این آیات، گفتمانی ادب‌مند از جانب پیام‌رسان (خداوند) به پیام‌گیر (انسان) حاکم است. السامر (۲۰۱۲م) در مقاله «التهديب الكلامي: دراسة اجتماعية تداولية» ضمن پیوند دادن نظریه ادب‌مندی کلام به جامعه‌شناسی، به تحلیل چند الگوی متداول محاوره‌ای پرداخت و میزان ادب‌مندی آن‌ها را مورد بررسی قرار داد. الخطیب (۲۰۱۲م) در مقاله «مراعاة الأدب في القرآن الكريم» دو نوع رابطه خدا-انسان و انسان-انسان را از منظر زبانی مورد بررسی قرار داد و هر دو نوع رابطه را ادب‌مند دانست. حمرای (۲۰۱۵م) در مقاله «نظرية التأدب في اللسانيات» به ارائه الگوهای مؤدبانه زبان که لیکاف (۱۹۷۳م) و لیچ (۱۹۸۳م) و براون و لوینسن (۱۹۸۷م) مطرح نمودند پرداخت و همه این الگوها را قابل انطباق بر تمام متون عربی دانست.

از دیگر سو، پژوهشگران فارسی‌زبان نیز به بررسی متون مختلف از منظر ادب‌مندی پرداختند؛ از آن جمله: لطفی‌پور (۱۳۶۲ش) در مقاله «بررسی زبان مؤدبانه در فارسی کنونی از نظر جامعه‌شناسی» با بررسی هنجارهای مؤدب بودن و قاعده‌های مؤدبانه گفتار چنین نتیجه گرفت که ادب یکی از سازه‌های توانائی کاربرد زبان در مراودات اجتماعی است. طالقانی (۱۹۹۸م) در مقاله «بررسی و تحلیل گونه‌های تعارف در زبان فارسی از منظر ادب‌مندی» ساختارهای مختلف تعارف در زبان فارسی را منطبق با بافت بیرونی زبان دانست و با بررسی آماری اثبات کرد که بیشتر این ساختارها مؤدبانه‌اند. اکبری (۲۰۰۲م) در مقاله «ادب‌مندی در ساختار زبان فارسی» با بررسی علل کاربرد زبان مؤدبانه در فارسی، بیشتر آن‌ها را به مسأله فرهنگ ارتباط داد. هدایت (۱۳۸۴ش) در مقاله «تأثیر جنسیت بر نحوه بیان تقاضا» به بررسی شاخص جنسیت به‌عنوان عامل اجتماعی، بر مستقیم یا غیرمستقیم بودن نحوه بیان تقاضای مردان و زنان

پرداخت و به این نتیجه رسید که زنان به‌علت رعایت ادب اجتماعی، در این نوع رفتار کلامی، محافظه‌کارانه‌تر از مردان عمل می‌کنند. مدرسی تهرانی و تاجعلی (۱۳۹۱ش) در مقاله «کنش گفتاری درخواست: مقایسه فارسی‌زبانان و فارسی‌آموزان» با مقایسه نوع راهبردهای بیان در گفتگوهای فارسی‌زبانان و فارسی‌آموزان، چنین نتیجه گرفتند که رابطه معناداری بین میزان رسمیت و اهمیت موضوع درخواست، و میزان استفاده از تعدیل‌های حاشیه‌ای در درخواست‌های فارسی‌زبانان، برعکس فارسی‌آموزان، وجود دارد. گیاثیان و همکاران (۱۳۹۲ش) در مقاله «راهبردهای بیان تقاضا: مقایسه فارسی‌آموزان خارجی با فارسی‌زبانان» با مقایسه راهبردهای تقاضا بین فارسی‌آموزان و فارسی‌زبانان، چنین نتیجه گرفتند که پرسامدترین راهبرد در میان هر دو گروه، راهبرد غیرمستقیم متعارف (پرسشی) است که نشانگر سطح بالای توانش کاربردشناختی بر نحوه بیان تقاضا توسط آن‌ها می‌باشد. عبداللهی و همکاران (۱۳۹۳ش) در مقاله «بررسی فیلم کلاه‌قرمزی و پسرخاله از منظر ادب‌مندی» با بررسی شیوه گفتار شخصیت‌های این فیلم به این نتیجه رسیدند که شخصیت کلاه‌قرمزی در حدی مطلوب از ادب‌مندی قرار داد و بر خلاف آن، شیوه گفتار آقای مجری، در نقش تربیت‌کننده کودک، از حد مطلوب ادب‌مندی فروتر است. مقدسی‌نیا و سلطانی (۱۳۹۳ش) در مقاله «کاربردشناسی زبان و سازوکارهای ادب‌ورزی در برخی از ادعیه شیعه» با بررسی ساختارهای ادب‌مند در گفتگوهای انسان با خدا، چنین نتیجه گرفتند که انسان در هنگام طرح خواسته خود با خداوند، از سازوکار کوچک‌داشت خود و بزرگ‌داشت دیگری استفاده می‌کند.

باتوجه به پیشینه یادشده، علاوه بر این‌که تاکنون هیچ پژوهشی به بررسی راهبردهای بیان در احادیث شیعه نپرداخته است؛ هیچ اثری نیز یافت نشد که به بررسی میزان ادب‌مندی در احادیث مرتبط با زنان بپردازد. بنابراین می‌توان به‌درستی ادعا کرد که این نخستین اثری است که به تحلیل ساختاری نظام زبانی احادیث مرتبط با زنان در کتب اربعه شیعه می‌پردازد.

چارچوب نظری

یکی از شاخه‌های کاربردشناسی^۱ زبان که به بحث درباره تأثیر بافت بر معنا می‌پردازد، «سازوکارهای رعایت ادب در زبان» (Thomas, ۱۹۹۵: ۶) است که از آن به ادب‌مندی^۲ تعبیر می‌شود. نظریه‌پردازان این حوزه معتقدند در تمامی کنش‌های گفتاری^۳ همچون درخواست، گلابه، انتقاد، تمجید و قول‌دادن که ارتباط

۱ pragmatics

۲ Politeness

۳ speech acts

کلامی میان پیام‌رسان و پیام‌گیر پدید می‌آید باید «روابط اجتماعی ارتباط نیز ملاحظه شود» (Spencer, ۱۹۹۶: ۱) تا اعتبار اجتماعی^۱ پیام‌رسان و پیام‌گیر تهدید نشود (حمرای، ۱۳۶).

درباره راهکارهای ادب در گفتمان شفاهی و مکتوب، مطالعات گسترده‌ای صورت پذیرفت که از برجسته‌ترین آن‌ها می‌توان به کتاب «ادب‌مندی: برخی از ساختارهای فراگیر کاربرد زبان»^۲ (۱۹۸۷م) از براون و لوینسن (۱۹۸۷م) اشاره کرد. به عقیده نویسندگان این کتاب، سه عاملی فاصله اجتماعی^۳، رابطه قدرت^۴ و درجه اجبار^۵، به‌عنوان عوامل حفاظت‌کننده یا تهدیدکننده اعتبار اجتماعی پیام‌رسان و پیام‌گیر، از اهمیت بالایی برخوردار است (القحطانی و الریاشی، ۶۴)؛ به‌گونه‌ای که «هر اندازه این سه عامل شدت یا ضعف داشته باشد، نوع بیان پیام‌رسان نیز تغییر می‌کند» (حمرای، ۱۳۷). به‌همین جهت است که پیام‌رسان برای بیان درخواستی متناسب با بافت کلام، از راهبرد مستقیم و یا غیرمستقیم استفاده می‌کند.

در توضیح می‌افزاییم که نوع بیان در متونی که درباره زنان به‌رشته تحریر درمی‌آید، امری است مشکل‌کننده که نیاز است خالق اثر (ادیب) در خصوص جنبه‌های کاربردی-زبانی^۶ و اجتماعی- کاربردی^۷ مهارت کافی داشته باشد. این مهارت هرچه بیشتر باشد و ادیب درک بالاتری از کاربرد صحیح زبان خاص زنان داشته باشد، کمتر دچار خطا می‌شود و در نتیجه، انتقال‌های منفی کاربردی‌شناختی زبان به مخاطب کمتر صورت می‌گیرد. در ادامه، به‌طور مفصل به انواع راهبردهای بیان، به‌همراه مصادیقی از احادیث مرتبط با زنان در کتب اربعه شیعه می‌پردازیم تا با بررسی آماری، میزان ادب‌مندی این احادیث را کشف نماییم.

راهبردهای بیان در احادیث درباره زنان

۱. راهبرد مستقیم^۸

راهبرد مستقیم، گونه‌ای از سخن است که «گوینده به واضح‌ترین، بی‌ابهام‌ترین و مستقیم‌ترین شکل، خواسته خود را مطرح می‌کند» (Brown & Levinson, ۱۹۸۷: ۶۹). بنابراین عقیده بسیاری از زبان‌شناسان، چون «این نوع بیان بیشتر در رابطه‌های دوستانه کاربرد و طی آن پیام‌رسان به خدشه‌دار شدن اعتبار

۱ Social prestige: این اصطلاح به عنوان رتبه، پایگاه و موقعیت اجتماعی اشخاص، گروه‌ها و سازمان‌ها در مقایسه با یکدیگر به کار می‌رود.

۲ Politeness: Some universals in language usage

۳ Social distance

۴ Social status

۵ Degree of imposition

۶ pragmalinguistic

۷ sociopragmatic

۸ Direct strategy

اجتماعی پیام‌گیر توجهی ندارد؛ از وضعیت ادب‌مندی دورتر است» (Sridhar & Atawneh, ۱۹۹۳: ۲۶۸ & Grebe, ۱۹۹۵: ۴). مثلاً زمانی که پیام‌رسان به پیام‌گیر می‌گوید: «زود باش این کتاب را به علی برسان»؛ به دلیل این‌که جایگاه اجتماعی پیام‌گیر، نازل‌تر از پیام‌رسان است؛ پیام‌رسان با دستور مستقیم، اعتبار اجتماعی پیام‌گیر را به خطر می‌اندازد.

بیان مستقیم، بنابر میزان آمرانه بودن، به ترتیب شامل امر مستقیم، پرسش مستقیم و گفت‌کنش است.

* امر مستقیم^۱

قدرتمندترین نوع بیان مستقیم در امر مستقیم است که در آن «پیام‌رسان بی‌هیچ واسطه‌ای به پیام‌گیر فرمان انجام کاری را صادر می‌کند» (Sridhar & Atawneh, ۱۹۹۳: ۲۸۰). این نوع بیان که در آن، پیام‌رسان از نظر اجتماعی از مرتبه بالایی قدرتمندی برخوردار است و به خود اجازه می‌دهد نسبت به اشخاص پائین‌تر دستور دهد، «به‌عنوان کنش تهدیدآفرین در قبال وجهه مستقل مخاطب محسوب می‌شود» (مقدسی نیا و سلطانی، ۱۳۹۳: ۲۲۱). بسامد استفاده از امر مستقیم در احادیث زنانه در کتب اربعه ۷۸ بار است. به چند نمونه مثال دقت کنید^۲:

نمونه مثال	پیام‌رسان	پیام‌گیر	ادب‌مندی	ارجاع
عَلَيْكَ بِالْبَلْهَاءِ مِنَ النِّسَاءِ	امام باقر (+)	راوی (-)	√	الكافي، ج ۵: کد ۴۲۱۹۹
تَنْحِي عَنْ طَرِيقِ رَسُولِ اللَّهِ	اصحاب پیامبر (+)	زن متکبر (-)	+	الكافي، ج ۲: کد ۳۵۲۵۷
إِنْ أَفْطَرَ (الرَّجُلُ) عَلَى حَلَالٍ فَعَلِيهِ كَفَّارَةٌ وَاحِدَةٌ	امام رضا (+)	فرد عادی (-)	√	من لايحضره الفقيه، ج ۳: کد ۵۵۸۳۳
وَلَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَقَامَ عَلَيْكَ الْحَدُّ	فقیه (+)	فرد عادی (-)	√	تهذیب الاحکام، ج ۸: کد ۶۸۲۷۹

۱ Mood drivable

۲ در تمامی جدول‌ها، علامت مثبت (+) نشانه جایگاه اجتماعی بالای طرف گفتگو و منفی (-) جایگاه پایین اوست، همچنین مساوی (=) گویای یکسان بودن جایگاه اجتماعی طرفین گفتگوست. ضربدر (x) نشانه عدم ادب‌مندی هر گفتار و تأیید (√) نشانگر ادب‌مند بودن آن است.

با دقت در مثال‌های بالا و جملات قبل و بعد از آن‌ها در هر حدیث، می‌توان دریافت که گفتمان‌هایی که در وضعیت ادب‌مند قرار دارند (۷)، بدان جهت است که پیام‌رسان، شخصیتی مثبت - معصومین - است که قصد دارد پیامی اخلاقی را در قالب امر و نهی به پیام‌گیر ارائه نماید. به دلیل این‌که این چنین پیام‌هایی از موضع قدرت صادر نمی‌شود و صرفاً جنبه تربیتی دارد، در وضعیت مطلوبی از ادب‌مندی (۷) قرار دارد. به عنوان مثال در گفتمان نخست، پیام‌رسان (امام باقر) به پیام‌گیر (راوی) دستور می‌دهد که همسری با صفت بله‌اء انتخاب کند. پیام‌رسان همچنین در ادامه حدیث توضیح می‌دهد که منظور از بله‌اء زنان پرده‌نشین عقیف است (مصطفوی، ۴ / ۱۲۲). این شیوه دستور به دلیل این‌که به صلاح و منفعت پیام‌گیر است، نمی‌تواند گفتمانی غیرادب‌مند در نظر گرفته شود. در گفتمان دوم، پیام‌رسان (اصحاب پیامبر) برای مخاطب قرار دادن پیام‌گیر (زن سیاه متکبری که بر سر راه پیامبر سرگین ریخته بود) از امر مستقیم «گم شو» استفاده می‌کند. این سخن به اندازه‌ای از دایره ادب خارج است که در ادامه حدیث روایت می‌شود که پیامبر از این برخورد اصحاب ناراحت شده و به آن‌ها دستور می‌دهد که انسان‌های متکبر (آن زن) را به حال خودشان واگذارند (اردکانی، ۳ / ۷۳۳). در دیگر گفتمان‌های احادیث مربوط به زنان که در آن‌ها از امر مستقیم استفاده شده است، تقریباً همچنین حالتی برقرار است و اکثریت قریب به اتفاق آن‌ها در دایره ادب‌مندی کلام قرار می‌گیرد.

در یک بررسی کلی، بسامد استفاده از امر مستقیم (۷۸ بار) در مقابل ۹۶۰ راهبرد بیان به کار رفته در احادیث، گویای آن است که این میزان کارکرد امر مستقیم (۸٪) نشان از ادب‌مندی کل احادیث دارد. این شیوه کارکرد بدان جهت است که واضح حدیث، با درک این‌که «امر و نهی بیش از حد مخاطب باعث شکل‌گیری لجاجت در وی می‌شود» (نریمانی، ۵۸)؛ حداقل امکان از امر و نهی مستقیم پرهیز می‌نماید؛ چراکه در روایات آمده است: «زیاده‌روی در سرزنش (امر و نهی)، آتش لجبازی را شعله‌ور می‌کند» (المجلسی، ۷۴ / ۲۳۱).

* پرسش مستقیم^۱

پرسش مستقیم بالاترین حد آمرانگی را بعد از امر مستقیم تداعی می‌کند. در این نوع بیان که پیام‌گیر از موضع قدرت به پیام‌رسان می‌نگرد و منتظر پاسخ مستقیم «بله» یا «خیر» از پیام‌گیر است، «کم‌ترین فاصله میان درخواست و اجابت آن ایجاد می‌شود» (عبداللهی و همکاران، ۱۳۵). بنابراین این نوع بیان، از وضعیت ادب‌مندی دور است. با بررسی احادیث زنانه کتب اربعه، ۴۸ گفتمان یافت شد که در آن از

^۱ inquiries

پرسش مستقیم استفاده شده است. این کارکرد بسیار اندک پرسش مستقیم (۵٪) در مقابل انواع راهبردهای غیرمستقیم نشان از ادب‌مندی گفتمان‌های احادیث دارد. به چند نمونه مثال دقت کنید:

نمونه مثال	پیام‌رسان	پیام‌گیر	ادب‌مندی	ارجاع
أَبْكَرُ أَنتِ أُمَّ تَيْبٌ؟	امام باقر (+)	کنیز (-)	√	الکافی، ج: ۱: کد ۳۳۹۸۸
أَيَحْرَمُ ذَلِكَ عَلَيْهِنَّ إِمْرَأَتَهُ؟	عبدالله بن سنان (-)	امام جعفر (+)	+	من لایحضره الفقیه، ج: ۳: کد ۵۵۹۵۷
أَيَحِبُّ عَلَيْهِنَّ حَدُّ الزَّانِي؟	صحابه (-)	امام صادق (+)	+	تهذیب الأحكام، ج: ۷: کد ۶۷۵۶۱

در مثال اول پیام‌رسان از جایگاه اجتماعی بالاتری (+) نسبت به پیام‌گیر برخوردار است؛ اما چون از موضع قدرت به طرح پرسش نمی‌نگرد، سخن وی در دایرة ادب‌مندی قرار می‌گیرد. در مثال دوم و سوم به دلیل آن‌که پیام‌رسان که از جایگاه اجتماعی پایین‌تری (-) نسبت به پیام‌گیر برخوردار است، طبیعتاً باید منتظر دستور و پرسش از طرف پیام‌گیر باشد؛ اما نوع بیان برخلاف این کارکرد است و به همین جهت هر دو گفتمان از دایرة ادب‌مندی خارج می‌گردد. در دیگر گفتمان‌های احادیث مربوط به زنان که در آن‌ها از پرسش مستقیم استفاده شده است، وضعیت نیز به همین شکل است؛ به گونه‌ای که غالباً پرسش‌های مستقیم از پیام‌رسانی با جایگاه اجتماعی پایین‌تر (-) از پیام‌گیر ارسال می‌گردد. بنابراین ۵٪ از گفتمان‌های این احادیث خارج از دایرة ادب‌مندی قرار دارد.

* گُفْتُ كُنْش^۱

گُفْتُ كُنْش گونه‌ای از سخن است که در آن پیام‌رسان از موضع قدرت سخن می‌گوید؛ لذا «صرف گفتار به معنی عمل به آن گفته محسوب می‌شود» (واردوف، ۲۸۳؛ به نقل از: عبداللهی و همکاران: ۱۳۵). به دیگر سخن، در این نوع بیان که غالباً «در زمان حال و به صیغه اول شخص مفرد بیان می‌شود» (Austin, ۱۹۶۲: ۱۵)، همزمان با این‌که سخن گفته می‌شود تحقق عمل نیز قطعی خواهد بود. لازم به ذکر است که اگر گُفْتُ كُنْش از پیام‌رسانی با جایگاه اجتماعی بالا به پیام‌گیری با جایگاه اجتماعی پایین ارسال شود، آن سخن ادب‌مند است. عکس این قضیه نیز دال بر غیر مؤدبانه بودن آن پیام دارد.

^۱ performative

از نظر براون و لوینسن، کُنش‌های گفتاری‌ای که دال بر قول دادن، معذرت خواستن، نامیدن، شرط بستن، قسم خوردن، موافقت کردن، هشدار دادن، پافشاری کردن، پذیرفتن و امتناع کردن باشد، در زمره گفت‌کُنش‌ها قرار می‌گیرد.

در مجموع احادیثی که درباره زنان در کتب اربعه شیعه روایت شده است، به جهت وجود فاصله اجتماعی میان برخی از پیام‌رسان‌ها با پیام‌گیر، از کُنش‌کنش استفاده شده است. به مثال‌های زیر بنگرید:

نمونه مثال	پیام‌رسان	پیام‌گیر	ادب‌مندی	ارجاع
إِنْ شِئْتَ أَلَزَمْتَ نَفْسَكَ الذَّنْبَ	راوی (+)	فرد عادی (-)	√	من لایحضره الفقیه، ج ۳: کد ۵۶۳۵۸
وَلَوْ أَحَلَّ لَهُ قُبْلَةٌ مِنْهَا لَمْ يَحِلَّ لَهُ مَا سِوَى ذَلِكَ	امام جعفر (+)	صاحب کتیب (-)	√	من لایحضره الفقیه، ج ۳: کد ۵۶۰۷۸
وَإِنِّي لَأَكْرَهُ لِلرَّجُلِ أَنْ يَمُوتَ وَقَدْ بَقِيََتْ عَلَيْهِ خَلَّةٌ مِنْ خِلَالِ رَسُولِ اللَّهِ ص لَمْ يَأْتِهَا	امام جعفر (+)	فرد عادی (-)	√	من لایحضره الفقیه، ج ۳: کد ۵۶۱۰۴

با دقت در مثال‌های بالا و دیگر گفتمان‌هایی که در آن‌ها از گفت‌کنش استفاده شده است، پیام‌رسان از جایگاه اجتماعی بالاتری (+) نسبت به پیام‌گیر برخوردار است و وجود چنین فاصله‌ای ایجاب می‌کند که گاه پیام‌رسان برای ارسال پیام از گفت‌کنش بهره بگیرد. در مجموع احادیث مربوط به زنان، از این راهبرد بیان ۴۸ بار استفاده شده است که این میزان در مقابل ۹۶۰ گفتمان دایر در احادیث، میزان چشمگیری (۵٪) به حساب نمی‌آید. این میزان کارکرد هر چند گویای این است که پیام‌رسان در موضع قدرت قرار دارد و از اعتماد به نفس بالاتری نسبت به پیام‌گیر برخوردار است؛ اما به دلیل کارکرد اندک، با معیارهای ادب‌مندی زبان در تناقض نیست.

۲. راهبرد غیرمستقیم^۱

در راهبرد غیرمستقیم، فاصله اجتماعی میان پیام‌رسان و پیام‌گیر، ایجاب می‌کند که پیام‌رسان «منظور خود را با ابهام و به‌طور غیرمستقیم بیان کند» (کاده، ۱۸۰). در مکالمات روزانه از این نوع بیان به‌طور گسترده‌ای استفاده می‌شود؛ چراکه فاصله اجتماعی میان افراد، سبب می‌شود که تقاضاها از شکل

^۱ Indirect strategy

آمرانه بودن به ساختاری غیر مستقیم تغییر یابد. این تغییر راهبرد، به مؤدبانه‌تر شدن سخن می‌انجامد (matsuura, ۱۹۹۸: ۳۵).

در این شیوه بیان «پیام‌رسان به‌هنگام طرح خواسته‌اش احساس اجبار نمی‌کند؛ لذا پیامش تهدیدی برای اعتبار اجتماعی پیام‌گیر نخواهد داشت» (الشهري، ۳۶۷). بیان غیر مستقیم به دو بخش کلی درخواست و اشاره تقسیم می‌گردد.

* درخواست^۱

در شیوه درخواست که یکی از مؤدبانه‌ترین راهبردهای بیان است، پیام‌رسان خواسته خود را در قالب پیشنهاد^۲، کسب اطلاع^۳، تعجب^۴، بیان آرزو^۵، امر غیر مستقیم^۶، پرسش غیر مستقیم^۷، تهدید^۸ و استفهام انکاری^۹ مطرح می‌کند. در احادیث مربوط به زنان در کتب اربعه از انواع کارکردهای راهبرد درخواست استفاده شده است. در زیر به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

ارجاع	ادب‌مندی	پیام‌گیر	پیام‌رسان	نمونه مثال
من لایحضره الفقیه، ج ۳: کد ۵۵۹۱۸	√	راوی (-)	امام جعفر (+)	لَا تُتْرَوُجُ الْمَرْأَةُ الْمُسْتَعْلِنَةُ بِالزَّانَا (امر غیر مستقیم)
الاستبصار، ج ۳: کد ۷۴۵۷۱	√	راوی (-)	امام موسی (+)	تَجُوزُ شَهَادَةُ النِّسَاءِ فِيمَا لَا يَسْتَطِيعُ الرَّجَالُ النَّظَرَ إِلَيْهِ (امر غیر مستقیم)
الاستبصار، ج ۱: کد ۷۸۸۹۵	√	امام جعفر (+)	راوی (-)	مَنْ أَحَقُّ بِالصَّلَاةِ عَلَيْهَا؟ (کسب اطلاع)
الکافی، ج ۱: کد ۳۳۹۹۷	√	امام موسی (+)	فرد عادی (-)	مَا هَذِهِ الْوَصِيفَةُ مَعَكَ؟ (کسب اطلاع)

۱ Query

۲ On record

۳ Negative Question

۴ surprise

۵ desire

۶ Indirect order

۷ Indirect question

۸ Treat

۹ Negative question

من لایحضره الفقیه، ج: ۱: کد ۴۹۸۰۰	√	راوی (-)	امام جعفر (+)	لَيْسَ عَلَيْهَا غُسْلٌ وَإِنْ لَمْ يُنْزَلِ (پیشنهاد)
من لایحضره الفقیه، ج: ۱: کد ۵۰۱۶۶	√	راوی (-)	امام علی (+)	لَا بَأْسَ بِكَسْبِ النَّائِحَةِ إِذَا قَالَتْ صِدْقًا (پیشنهاد)
الكافي، جلد ۱: کد ۳۳۷۶۷	√	راوی (-)	امام جعفر (+)	لَيْسَ لَهُ (لِلرَّجُلِ) عَلَيَّ عِيَالِهِ أَمْرٌ وَ لَا نَهْيٌ إِذَا لَمْ يُجْرَ عَلَيْهِمُ النَّفَقَةَ (تویخ)
الكافي، جلد ۱: کد ۳۳۴۸۳	√	عائشه (-)	امام جعفر (+)	أَنْتِ تُتْبَعِينَ مُحَمَّدًا مِنَ الْفَوَاطِمِ؟ (تعجب)

با بررسی آماری گفتمان‌های احادیث مربوط به زنان چنین برداشت شد که بسامد استفاده از شیوه درخواست ۵۳۴ بار است که به ترتیب شامل: امر غیرمستقیم (۱۸۶)، کسب اطلاع (۱۳۸)، پیشنهاد (۱۰۲)، تویخ (۷۸)، تهدید (۱۸)، تعجب (۶) و بیان آرزو (۶) می‌باشد.

در رابطه با بالاترین بسامد (امر غیرمستقیم ۳۵٪) باید گفت که پیام‌رسان با درک درست نسبت به شرایط و موقعیت ارسال پیامی که حاوی نکات تربیتی و عقیدتی است، تمام تلاش خود را به کار می‌گیرد که مسأله فقهی و تربیتی را با کمترین میزان آمرانگی به پیام‌گیر منتقل نماید، تا با این کار پیام‌گیر را نسبت به شنیدن ادامه حدیث جذب نماید. همچنین در ارتباط با دومین شیوه پربسامد درخواست (کسب اطلاع ۲۶٪) باید گفت که پیام‌رسان بر این مسأله واقف است که به هنگام دریافت پیام توسط پیام‌گیر، پرسش‌هایی در ذهن وی ایجاد می‌شود که صرفاً برای کسب اطلاع مطرح می‌گردد. پیام‌رسان با فراهم کردن زمینه برای پیام‌گیر، او را در جهت کسب اطلاع یاری می‌رساند. سومین شیوه پربسامد درخواست، پیشنهاد است که این میزان کارکرد (۱۹٪) بیانگر آن است که پیام‌رسان به صورت ضمنی به پیام‌گیر می‌فهماند که به جای امر و پرسش مستقیم، شیوه‌های مؤدبانه‌ای همچون پیشنهاد دادن وجود دارد و بهتر است پیام‌گیر در گفتار خود از این شیوه استفاده کند. همین بس که در روایات تأکید فراوانی بر رعایت ادب و پرهیز از دستوردادن شده است. از آن جمله این سخن حضرت علی (ع) که فرمودند: «عَلَيْكُمْ بِالْأَدَبِ،

۱ آمارهایی که در این بخش ارائه می‌شود در مقابل ۹۶۰ گفتمان مربوط به احادیث است، تا با این کار میزان ادب‌مندی انواع کُنش‌های درخواست مشخص گردد. همچنین آمار کارکرد هر یک از این کُنش‌های گفتاری در برابر مجموع گفتمان‌های راهبرد غیرمستقیم، به صورت جدولی مجزا در قسمت تحلیل آماری داده‌ها می‌آید.

فَإِنْ كُنْتُمْ مُلُوكًا بَرِّزْتُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ وَسَطًا فَفُتُّمُ، وَإِنْ أَعْوَزْتُمْ الْمَعِيْشَةَ عَشْتُمْ بِأَدْبِكُمْ» (ابن ابی الحدید، ۲۰/۳۰۴)؛ اما کمترین بسامد درخواست، مربوط به تهدید (۳٪) و تعجب (۱٪) و بیان آرزو (۱٪) است که این میزان کارکرد زبانی نشان از آن دارد که پیام‌رسان، با آگاهی کامل از پیام‌های تهدیدآمیزی که به‌نوعی باعث رنجش پیام‌گیر می‌گردد پرهیز می‌نماید؛ چراکه در آموزه‌های اسلامی آمده است: «هر کس با نظری به مؤمنی نظر کند تا او را بترساند خداوند او را خواهد ترساند» (ابن بابویه، جامع الأخبار، ۱۲۷). درباره کارکرد اندک تعجب و بیان آرزو نیز باید گفت که ساختار احادیث مربوط به زنان و طرح مسایل فقهی مرتبط به آن‌ها، ارتباط چندانی با کُنش‌های تعجب‌آمیز و آرزومندانه ندارد؛ لذا این کُنش‌ها کمترین حضور را در میان دیگر کُنش‌های درخواست به خود اختصاص داده است.

* اشاره^۱

اشاره به‌عنوان مؤدب‌ترین راهبرد بیان، به گونه‌ای از سخن اطلاق می‌شود که در آن پیام‌رسان به‌دلیل فاصله اجتماعی مطلوبی که با پیام‌گیر دارد، مقصودش را «بدون اشاره مستقیم به آنچه می‌خواهد به‌دست آورد، مطرح می‌کند» (هدایت، ۲۷). پیام‌گیر به‌محض دریافت پیام، «این توانایی را دارد که مقصود پیام‌رسان را از آن درک نماید» (Economidou, ۲۰۰۲: ۲۱)؛ لذا اعتبار اجتماعی وی خدشه‌دار نخواهد شد. راهبرد اشاره این امکان را به پیام‌رسان می‌دهد که «بیش از آنچه عملاً می‌گوید، درخواست کند و از ایجاز به‌منظور ایجاد فاصله و در نتیجه ادب‌مندی بهره‌مند شود» (عبداللہی و همکاران، ۱۳۶). در احادیث مرتبط به زنان از این راهبرد ۲۵۲ بار استفاده شده است که این میزان کارکرد در مقابل ۹۶۰ گفتمان احادیث (۲۶٪)، بر ادب‌مند بودن ساختار گفتمان‌ها دلالت دارد. اکنون به مصادیقی از احادیث اشاره می‌شود:

ارجاع	ادب‌مندی	پیام‌گیر	پیام‌رسان	نمونه مثال
الکافی، ج: ۱، کد ۳۳۶۲۶	√	راوی (-)	امام جعفر (+)	لَا طَّلَاقَ إِلَّا عَلَى طَهْرٍ مِنْ غَيْرِ جَمَاعٍ
الکافی، ج: ۲، کد ۳۴۸۱۷	√	راوی (-)	امام جعفر (+)	لَيْسَ الْقَبْلَةُ عَلَى الْفَمِ إِلَّا لِلرَّوْحَةِ أَوْ الْوَلَدِ الصَّغِيرِ
الکافی، ج: ۲، کد ۳۵۴۵۵	√	راوی (-)	امام باقر (+)	مَنْ بَهَتَ مُؤْمِنًا أَوْ مُؤْمِنَةً بِمَا لَيْسَ فِيهِ بَعْتُهُ اللَّهُ فِي طِينَةِ حَبَالٍ حَتَّى يَخْرُجَ مِمَّا قَالَ

در مثال‌های بالا، پیام‌رسان به‌جای این‌که از بیان مستقیم (امر مستقیم، پرسش مستقیم و گفت‌کنش) استفاده کند با محترمانه‌ترین ساختار، درخواست خود را به پیام‌گیر انتقال می‌دهد. به‌عنوان مثال، پیام‌رسان به‌جای این‌که به پیام‌گیر دستور مستقیم دهد که در غیر حالت پاکی زن، اجازه طلاق ندارد و یا پیام‌گیر اجازه ندارد بر گونه افراد دیگر بوسه بزند و یا این‌که دستور مستقیم بدهد که پیام‌گیر به شخص با ایمان بهتان نزند، از زبانی اشاره‌وار برای انتقال پیام استفاده می‌کند و دقیقاً همان مفاهیمی را که قصد انتقال آن را دارد با ساختاری مؤدبانه مطرح می‌کند. این نوع سخن‌گفتن از منظر اسلام بسیار مورد تأکید است. از دیدگاه قرآن، گفتاری باارزش است که همراه با ادب باشد؛ چراکه خداوند یکی از ملزومات دعوت موسی (ع) و هارون را گفتاری نیکو خوانده است (طه: ۴۴) و در جایی دیگر به پیامبر (ص) دستور می‌دهد که با مردم با زبانی خوش، سخن بگوید (بقره: ۸۳). پیامبر خدا (ص) نیز در پاسخ شخصی که از بهترین اعمال پرسید، فرمودند: «نیکو سخن گفتن» (المجلسی، ۳۱۲/۷۱). همچنین در جایی دیگر درباره بهترین صدقه فرمودند: «هیچ انفاقی بهتر از نیکو سخن گفتن نیست» (ابن بابویه، الأمالی، ۱/۱۲). با این توضیحات می‌توان دریافت که احادیثی که درباره زنان در کتب اربعه شیعه روایت شده است، به‌دلیل این‌که بخش اعظمی از آن بر پایه ساختار اشاره‌ای گفتمان است، تا حد قابل قبولی بر اساس معیارهای ادب‌مندی روایت شده است.

تحلیل آماری داده‌ها

جدول‌های زیر نشان‌دهنده فراوانی و درصد راهبردهای بیان در احادیث مربوط به زنان در کتب اربعه

است:

جدول ۱- فراوانی و درصد راهبردهای بیان در احادیث مربوط به زنان

جمع کل	راهبرد غیر مستقیم	راهبرد مستقیم	
۹۶۰	۷۸۶	۱۷۴	فراوانی
%۱۰۰	۸۲٪	۱۸٪	درصد

جدول ۲- فراوانی و درصد راهبرد مستقیم در احادیث مربوط به زنان

جمع کل	گفت‌کنش	پرسش مستقیم	امر مستقیم	
۱۷۴	۴۸	۴۸	۷۸	فراوانی
%۱۰۰	۲۷٪	۲۷٪	۴۶٪	درصد

جدول ۳- فراوانی و درصد راهبرد غیر مستقیم در احادیث مربوط به زنان

جمع کل	درخواست							اشاره	فراوانی
	پرسش غیر مستقیم	آرزو	تعجب	تهدید	تویخ	پیشنهاد	کسب اطلاع		
۷۸۶	۰	۶	۶	۱۸	۷۸	۱۰۲	۱۳۸	۱۸۶	۲۵۲
۱۰۰٪	۰٪	۱٪	۱٪	۳٪	۱۰٪	۱۳٪	۱۷٪	۲۳٪	۳۲٪

مقایسه این جدول‌ها نشان می‌دهد که بیشترین بسامد راهبرد بیان در احادیث مرتبط با زنان در کتب اربعه شیعه مربوط به راهبرد غیر مستقیم (۸۲٪) است که این میزان کارکرد، نشانگر آن است که این احادیث از حد بسیار مطلوبی از ادب‌مندی برخوردار است. لازم به ذکر است آن‌جا که پیام‌رسان (واضع حدیث) از بیان مستقیم استفاده می‌کند، این ساختار اغلب جهت طرح مسأله مهم فقهی مطرح می‌شود که پیام‌رسان ناگزیر از امر یا پرسش مستقیم است تا موضع خود را نسبت به عرضه آن حکم اعلام کرده باشد. از دیگر سو کارکرد قابل ملاحظه راهبرد اشاره (۳۲٪)، امر غیر مستقیم (۲۳٪)، کسب اطلاع (۱۷٪) و پیشنهاد (۱۳٪) بیانگر این موضوع است که پیام‌رسان از ساختارهای زبانی‌ای استفاده می‌کند که همگام با برانگیختن حس کنجکاو در مخاطب (راهبرد کسب اطلاع)، مؤدبانه‌ترین فرم‌های زبانی (اشاره و پیشنهاد) را نیز به وی آموزش می‌دهد و تا حد قابل قبولی نیز از امر مستقیم پرهیز می‌کند و به جای آن از امر غیر مستقیم استفاده می‌کند. این ساختار ادب‌محور در احادیث مرتبط به زنان، گویای هوشمندی و ذکاوت پیام‌رسان و همچنین درک درست او از دنیای حساس و مهم زنان است. از منظر اسلام احترام به زنان از چنان جایگاهی برخوردار است که به‌عنوان یکی از احکام شرعی به‌شمار می‌آید «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹). همچنین پیامبر خدا (ص) به رفتار نیک با زنان سفارش نمودند: «اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا» (البخاری، ۴/ ۱۳۳؛ ابن‌الحجاج، ۲/ ۱۰۹۱).

نتیجه‌گیری

از مجموع آن‌چه درباره ادب‌مندی احادیث مرتبط به زنان در کتب اربعه شیعه گفته شد این نتایج به دست آمد که:

- در این احادیث به‌علت ایجاد فضایی غیررسمی برای گفتگو میان پیام‌رسان و پیام‌گیر، رفتار کلامی آن‌ها به‌گونه‌ای برای مخاطب عرضه می‌شود که بیشتر در جهت حفظ اعتبار اجتماعی پیام‌گیر باشد، تا به‌عنوان کنش تهدیدآفرین آن. بزرگ‌ترین شاهد این ادعا آن است که از مجموع ۹۶۰ گفتمانی که از زبان پیام‌رسان روایت

می‌شود، راهبرد غیر مستقیم در بالاترین میزان (۸۲٪) و راهبرد مستقیم در پایین‌ترین میزان (۱۸٪) است. این میزان کارکرد نشانگر آن است که احادیث مرتبط به زنان از حد بسیار مطلوبی از ادب‌مندی برخوردار است؛ لذا از حیث زبانی جایگاه زنان نیز حفظ گشته و احکام شرعی مرتبط با آن‌ها با ادب‌مندترین ساختارهای زبانی به مخاطب عرضه می‌گردد.

- در راهبرد مستقیم، میزان کارکرد هر یک از سه کُنش امر مستقیم، پرسش مستقیم و کُفت‌کنش، در برابر ۹۶۰ گفتمان احادیث، مقدار چشمگیری به شمار نمی‌آید (امر مستقیم ۸٪ و پرسش مستقیم ۵٪ و کُفت‌کنش ۵٪). این میزان کارکرد بسیار اندک‌گویای آن است که واضع حدیث به هنگام ارائه حدیث، حساسیت زیادی صرف می‌نماید تا نظام گفتمانی روایاتش موجب خدشه‌دار شدن جایگاه زنان و بی‌حرمتی و بی‌ادبی نسبت به آنان نگردد.

- به دلیل وجود فاصله اجتماعی میان پیام‌رسان - که اغلب ائمه (ع) هستند - و پیام‌گیر - که اغلب راوی حدیث است - به میزان ۶۸٪ از راهبرد درخواست و ۳۲٪ از راهبرد اشاره استفاده شده است. بنابر نظریه ادب‌مندی، در رفتار کلامی، هراندازه بیشتر از راهبرد درخواست و اشاره استفاده شود آن رفتار به حد ادب‌مندی نزدیک‌تر است. همچنین شیوه امر غیر مستقیم (۲۳٪) و کسب اطلاع (۱۷٪) با بیشترین حضور از جمله پرسامدترین شیوه‌های راهبرد درخواست، و شیوه تهدید (۳٪) و تعجب و بیان آرزو به طور یکسان (۱٪) با کمترین حضور از جمله کم‌بسامدترین شیوه‌های درخواست در این احادیث به‌شمار می‌آید.

- به‌طور کلی می‌توان گفت پیام‌رسان (واضع حدیث) در خصوص جنبه‌های کاربردی-زبانی و اجتماعی- کاربردی مهارت کافی داشته است؛ چراکه بر اساس آمار، وی در انتقال احادیثی که صرفاً در ارتباط با زنان و مسایل فقهی آنان است، بسیار هوشمندانه عمل نموده است. پیام‌رسان در به‌کارگیری ساختارهای زبانی غیر مؤدبانه، دچار کمترین خطا شده و در نتیجه در این احادیث، انتقال‌های منفی کاربردشناختی زبان به مخاطب، به‌ندرت صورت گرفته است.

منابع

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، القاهرة: دار إحياء الكتب العربية، ۱۹۵۹ م.
 ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی، قم: ذوی القربی، ۱۹۸۵ م.
 _____، جامع الأخبار، اصفهان: مکتبه المبین، بی‌تا.
 _____، من لا یحضره الفقیه، بیروت: دارالتعارف، ۱۹۸۱ م.
 اردکانی، محمد علی، تحفة الأولیاء، ترجمة اصول کافی، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۸.
 بخاری، محمد بن اسماعیل، الجامع الصحیح، بیروت: دارالمعرفة، ۲۰۱۰ م.
 حمراوي، محمد «نظرية التأدب في اللسانيات». دمشق، مجلة ألف، السنة ۳، العدد ۴، (۲۰۱۵م)، صص ۱۳۱-

۱۴۰.

سامر، سوسن فیصل «التهدیب الکلامی: دراسة اجتماعية تداولية». جامعة بغداد، *مجلة الأستاذ*، العدد ۲۰۳، (۲۰۱۲م)، صص ۱-۳۷.

شهري، عبدالهادي بن ظافر، *استراتيجيات الخطاب مقارنة لغوية تداولية*، بيروت: دارالكتاب الجديد المتحدة، ۲۰۰۴م.

طوسي، محمد بن حسن، *الاستبصار فيما اختلف من الأخبار*، بيروت: دارالتعارف، ۱۹۷۷م.

_____، *تهدیب الأحكام*، بيروت: دارالتعارف، ۱۹۷۲م.

عبداللهی، منیژه و همکاران، «بررسی فیلم کلاه قرمزی و پسر خاله از منظر ادب مندی»، دانشگاه شیراز، *مطالعات ادبیات کودک*، سال ۵، شماره ۲، (۱۳۹۳ش)، صص ۱۲۹-۱۵۲.

قحطانی، سعد محمد؛ ریاشی، محمد ناصر، «أسالیب الاعتذار لدى متعلمي اللغة العربية»، الجزائر، *مجلة الحكمة*، المجلد ۴، العدد ۸، (۲۰۱۶م)، صص ۶۰-۹۳.

کاده، لیلی، «الاستلزام الحواری فی الدرس اللسانی الحدیث: طه عبدالرحمن أنموذجاً»، جامعة مولود معمري، *الممارسات اللغوية*، العدد ۲۱، (۲۰۱۴م)، صص ۱۶۹-۱۹۴.

کلینی، محمد بن یعقوب، *أصول الکافی*، قم: علمیه اسلامیة، ۱۹۶۷م.

لطفی پور ساعدی، کاظم، «بررسی زبان مؤدبانه در فارسی کنونی از نظر جامعه شناسی زبان»، *مجلة ادبیات و زبانها*، شماره ۶۲، (۱۳۶۲ش)، صص ۲۷۱-۲۹۲.

لهو یمل، بادیس، «السياق ومقتضى الحال في مفتاح العلوم: متابعة تداولية». جامعة لسكرة، *مجلة المخبّر*، العدد ۹، (۲۰۱۳م)، صص ۱۶۵-۱۸۳.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، *بحار الأنوار*، طهران: المكتبة الإسلامية، ۱۹۷۲م.

مسلم بن الحجاج، *الصحيح*، کراچی: مكتبة البشرى، ۲۰۰۹م.

مصطفوی، جواد، *ترجمه و شرح اصول کافی*، تهران: اسلامیه، ۱۹۲۵م.

مقدسی نیا، مهدی؛ سلطانی، سیدعلی اصغر، «کاربردشناسی زبان و سازوکارهای ادب ورزی در برخی ادعیه شیعه»، دانشگاه تربیت مدرس: *جستارهای زبانی*، سال ۵، شماره ۵، (۱۳۹۳ش)، صص ۲۰۷-۲۲۸.

نریمانی، محمد، «لجاجت در کودکان و روش های پیشگیری از آن»، *مجلة بیوند*، شماره ۲۴۷، (۱۳۷۹ش)، صص ۵۸-۶۰.

هدایت، ندا، «تأثیر جنسیت بر نحوه بیان تقاضا: پژوهش در حوزه جامعه شناسی زبان»، جهاد دانشگاهی، *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، سال ۲، شماره ۴، (۱۳۸۴ش)، صص ۱۷-۴۰.

Austin, John langshaw, *How to do things with words*, London: Oxford University Press, ۱۹۶۲.

- Brown, P. and Levinson, S., *Politeness: Some universals in language usage*, Cambridge University Press, ۱۹۸۷.
- Economidou Kogetsidis, Maria, *Requestive Strategies in English and Greek: Observations from an Airline's Call Centre*, Nottingham Linguistic Circular ۱۷, ۲۰۰۲.
- Fasold, Ralph, *The Sociolinguistics of Language*, Oxford: Basil Blackwell, ۱۹۹۰.
- Goatly, Andrew, "Directness, indirectness and difference in the language of classroom management: advice for teacher trainees", *IRAL*, ۱۹۹۵, ۳۳, pp. ۲۶۷-۲۸۴.
- Grebe, Nadja, *Politeness: A Theoretical Review of Brown and Levinson's Politeness Theory*, Germany: Grin Verlag, ۲۰۰۹.
- Matsuura, H., "Japanese EFL Learners, Perception of Politeness in low imposition requests", *JALT journal*, (۱۹۹۸). ۲۰ (۱), pp. ۳۳-۴۸.
- Spencer-Oatey, H., "Reconsidering power and distance", *Journal of Pragmatics*, Vol. ۲۶, (۱۹۹۶), pp. ۱-۲۴.
- Sridhar, S & Atawneh, A., "Arabic-English Bilinguals and the Directive Speech Act", *World Englishes*, N. ۱۲. ۳. (۱۹۹۳), pp. ۲۷۹-۲۹۷.
- Thomas, J., *Meaning in interaction: An introduction to pragmatics*, New York: Longman, ۱۹۹۵.
- Trudgill, p., *sociolinguistics: an Introduction to Language and Society*, E۴, Penguin Books, ۲۰۰۱.
- Wardhaugh, Ronald, *An Introduction to Sociolinguistics*, Hoboken: Blackwell Publishers, ۱۹۹۲.